

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Georg Zeller (około 1638-1716) i środowisko artystyczne w którym tworzył w świetle ksiąg metrykalnych

Author: Artur Kolbiarz

Citation style: Kolbiarz Artur. (2020). Georg Zeller (około 1638-1716) i środowisko artystyczne w którym tworzył w świetle ksiąg metrykalnych. W: A. Kolbiarz (red.), "Rzeźba barokowa na Dolnym Śląsku w 2. połowie XVII wieku" (S. 41-57). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Georg Zeller (około 1638–1716) i środowisko artystyczne w którym tworzył w świetle ksiąg metrykalnych

ARTUR KOLBIARZ

Instytut Nauk o Sztuce, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Georg Zeller należy do artystów powszechnie znanych badaczom rzeźby nowożytnej na Śląsku i słusznie wymieniany jest w opracowaniach dotyczących początków sztuki barokowej w regionie. Dotychczasowa wiedza na temat artysty niemal nie wychodzi jednak poza wczesny etap jego działalności, kiedy to odpowiedzialny był za wykonanie rzeźbiarskich dekoracji gruntownie modernizowanego kościoła norbertanów we Wrocławiu¹. Przedsięwzięcie to uznać wypada za modelowy i prekursorski na Dolnym Śląsku przykład barokizacji. Zasadnicze prace we wrocławskim kościele zakończono około 1678 roku, a więc czasowo pokrywają się one tylko z wycinkiem aktywności zawodowej długowiecznego Zellera. Tymczasem rzeźbiarz, po ukończeniu współpracy z norbertanami, z powodzeniem działał w regionie przez ponad trzy kolejne dekady. Liczne luki w istniejącym stanie badań sprawiają, iż życie oraz twórczość artysty wciąż oczekują na pogłębione studia. Poniższy artykuł – będący przede wszystkim wynikiem badań nad słabo wykorzystanymi w tym kontekście księgami metrykalnymi Wrocławia – stanowi próbę pełniejszego zarysowania życiorysu Zellera. Zawiera również refleksję nad środowiskiem artystycznym, w jakim przyszło mu tworzyć.

¹ Z najważniejszych publikacji traktujących o rzeźbiarzu wymienić wypada: GÖRLICH, 1841, s. 88–96; KASTNER, 1928, s. 7–22; BURGEMEISTER, GRUNDMANN (hrsg.), 1934, s. 3, 15–18, 23; HOFFMANN, 1937, s. 3–11; REIMANN, 1947, s. 450; DZIURLA, 1967, s. 345; OSTOWSKA, 1969, s. 7, 35; KALINOWSKI, 1986, s. 65–67; NOWAK, 1994, s. 78, 177; KOLBIARZ, KOZIEŁ, 2010, s. 95–96; KOLBIARZ, 2017, s. 116–118, 168–174.

Georg Zeller osiadł we Wrocławiu około 1662 roku i odegrał niebagatelną rolę w rozwoju sztuki tego ośrodka artystycznego, odbudowującego swoją pozycję osłabioną wojną trzydziestoletnią. Podczas konfliktu stolica regionu doświadczyła głębokiego kryzysu. Została przetrzebiona epidemiami w roku 1625 oraz 1633, które uśmierciły trzecią część ludności i dodatkowo borykała się ze skutkami pożaru z 1628 roku. Szczególnie tragiczna dla tamtejszego środowiska artystycznego okazała się zaraza z 1633 roku, podczas której zmarło wielu rzemieślników. Późniejsze kontrybucje wojenne, a także częściowe ograniczenie przez Habsburgów swobód miejskich dodatkowo utrudniały przezwyciężenie powstałej zapaści gospodarczej. W efekcie fundacje artystyczne na terenie Wrocławia zostały czasowo ograniczone². Spadek atrakcyjności miasta skutkował mniejszym napływem nowych artystów, co z kolei sprawiło, że nieliczni miejscowi rzeźbiarze przez długi czas posługiwali się zapóźnionymi – manierystycznymi – środkami wyrazu.

Wrocław należał jednak do tych miast na Śląsku, w których konflikt zbrojny nie spowodował całkowitego przerwania ciągłości produkcji artystycznej³. Pod koniec wojny i bezpośrednio po jej zakończeniu dominującą rolę na rynku rzeźbiarskim w mieście odgrywał, pracujący przede wszystkim dla protestantów, warsztat Paula Rohna starszego (około 1601–1664). Po śmierci mistrza pracownię odziedziczyli jego synowie: Paul Rohn młodszy (1645–1673) oraz Samuel (zmarł przed 1704 rokiem), którzy z jednej strony kultywowali formy właściwe dla schyłkowego manieryzmu, z drugiej adaptowali do swojej twórczości zwiastuny nowego, wczesnobarokowego stylu⁴.

Dopiero na początku lat sześćdziesiątych XVII wieku nastąpiły znaczące przemiany w produkcji artystycznej ośrodka wrocławskiego, dotyczące zarówno kwestii wielkości realizowanych zleceń, jak i stylistyki dzieł. Pierwszoplanową rolę w tym procesie odgrywali wrocławscy norbertanie oraz pracujący dla nich Georg Zeller. Z inicjatywy opata Matthäusa Paula zakonnicy rozpoczęli około 1662 roku kompleksową modernizację wyposażenia świątyni opackiej pod wezwaniem św. Wincentego (il. 30). Była to pierwsza barokizacja na Dolnym Śląsku o tak radykalnym charakterze i prowadzona na tak dużą skalę⁵. W swoim zasadniczym zakresie trwała niemal dwa dziesięciolecia i obejmowała między innymi wykonanie nowego kompletu drewnianego wyposażenia kościoła: stall, ambony, kilkunastu ołtarzy, prospektu organowego, konfesjonałów, pojedynczych figur przyfilarowych oraz ławek. Całe przedsięwzięcie zostało sprawnie zrealizowane przez Franza Motscha, odpowiedzialnego za prace stolarsko-snycerskie i współpracującego z nim Georga Zellera, przy współudziale różnych malarzy⁶. Świątynia opacka, do czasu zniszczenia wiosną 1945 roku, była najlepiej zachowanym

² Więcej na ten temat zob.: OSZCZANOWSKI, 2002, s. 128–129; DZIURLA, 1967, s. 265; JAGIEŁŁO, 2015, s. 5–6.

³ Por. DZIURLA, 1967, s. 342–344; KALINOWSKI, 1986, s. 40, 64; OSZCZANOWSKI, 2002, s. 128–129; JAGIEŁŁO, 2015, s. 5–6.

⁴ KALINOWSKI, 1986, s. 65; KALINOWSKI (red.), 1993, s. 1.79; JAGIEŁŁO, 2015, *passim*.

⁵ KOLBIARZ, KOZIEŁ, 2010, s. 95–96.

⁶ GÖRLICH, 1841, s. 88–96; KASTNER, 1928, s. 7–22; HOFFMANN, 1937, s. 3–11; BURGEMEISTER, GRUNDMANN (hrsg.), 1934, s. 3, 15–18, 23.

30. Wnętrze kościoła św. Wincentego we Wrocławiu, stan sprzed 1945, Herder-Institut, Marburg, Bildarchiv (nr inw. 742600)

i najbardziej jednolitym stylistycznie na Śląsku zespołem wczesnobarokowej rzeźby i małej architektury⁷.

Ten wczesny etap twórczości Zellera jest do tej pory najpełniej rozpoznany, ale wynikający zeń stan badań zawiera wiele sprzeczności oraz nieudomówień. Wśród badaczy nie ma zgody nawet w kwestii imienia Zellera. W tak zwanej karto-

⁷ Z całego snycerskiego wyposażenia bez większego uszczerbku zachowały się jedynie stalle, ewakuowane pod koniec wojny i ustawione obecnie w prezbiterium wrocławskiej katedry. Zaś z zamykających ciągi naw bocznych ołtarzy św. Augustyna i św. Norberta (oba powstałe w 1678 roku) przetrwały dwie uszkodzone rzeźby św. Mikołaja(?) oraz nierozpoznanego mnicha, przechowywane w zbiorach Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu.

tece Hinzego – utworzonej na bazie wypisów archiwalnych przez przedwojennych, niemieckich badaczy, przechowywanej w Muzeum Narodowym we Wrocławiu oraz najstarszej publikacji autorstwa Franza Xavera Görlicha (1841 rok) interesujący nas artysta odnotowany został jako Georg Zeller⁸. Niecałe sto lat później ustalenia Görlicha potwierdził Bernhard Patzak, opierając się częściowo na własnych badaniach archiwalnych⁹. Niestety, jego publikacja została zignorowana przez późniejszych naukowców, którzy zaczęli mnożyć niepoprawne wersje imion. Ludwig Burgemeister i Günther Grundmann używali w odniesieniu do rzeźbiarza imienia Franz, a Hermann Hoffmann stosował dwoje imion: Franz Georg¹⁰. Ta ostatnia wersja spopularyzowana została przez biogram zamieszczony w *Allgemeines Künstler Lexikon*¹¹. Polskojęzyczni badacze zwykli stosować spolszczone formy: Franciszek i Jerzy oraz wprowadzili imię Józef. Romuald Nowak używa naprzemiennie imion: Franciszek Jerzy i Franciszek Józef, a druga z wersji obowiązuje w śląskim tomie *Dehio*¹². W środowisku badaczy pojawiła się nawet propozycja uznania Franza Josepha i Georga za dwóch odrębnych rzeźbiarzy, działających równolegle we Wrocławiu¹³.

W uporządkowaniu powyższego chaosu informacyjnego niezwykle pomocne są zapisy ksiąg metrykalnych parafii, w których artysta zamieszkiwał: św. Wincentego i św. Macieja. W połączeniu z opublikowanymi wcześniej informacjami archiwalnymi, zaczerpniętymi z nieistniejących już dokumentów, pozwalają one rozstrzygnąć niektóre sporne kwestie i nakreślić szkicowy życiorys artysty.

Przede wszystkim w licznych zapisach metrykalnych przy nazwisku artysty (w wyjątkowych przypadkach zapisywanym jako: Celler, Zöller, Zäller, Zelner) widnieje wyłącznie imię Georg – co zgadza się z najwcześniejszymi ustaleniami Görlicha, które uznać należy za jedyne poprawne. Powyższe przypuszczenia potwierdza jedyna znana sygnatura rzeźbiarza, umieszczona na odwrociu ołtarza głównego kościoła św. Bartłomieja w Świniarach Wielkich, gdzie przed nazwiskiem widnieje wyłącznie litera „G”. Zamęt w stanie badań być może wynika z odnotowania w parafiach św. Macieja i św. Wincentego kilku osób o tym samym nazwisku, na przestrzeni ostatniej tercji XVII i początku XVIII wieku¹⁴. Żaden z nich – poza Georgiem – nie był jednak rzeźbiarzem.

Georg Zeller urodził się około 1638 roku w bawarskim mieście Ansbach¹⁵. Etapy jego nauki zawodowej i wędrowności czeladniczej pozostają nieznane, chociaż w starszej literaturze pojawiła się niepotwierdzona hipoteza o przybyciu artysty na Śląsk bezpo-

⁸ GÖRLICH, 1841, s. 88–96; KASTNER, 1928, s. 7–22. Zob. także *Kartoteka Hinzego*, hasło: Zeller.

⁹ PATZAK, 1931, s. 11.

¹⁰ BURGEMEISTER, GRUNDMANN (hrsg.), 1934, s. 3, 15–18, 23; HOFFMANN, 1937, s. 3–10.

¹¹ REIMANN, 1947, s. 450.

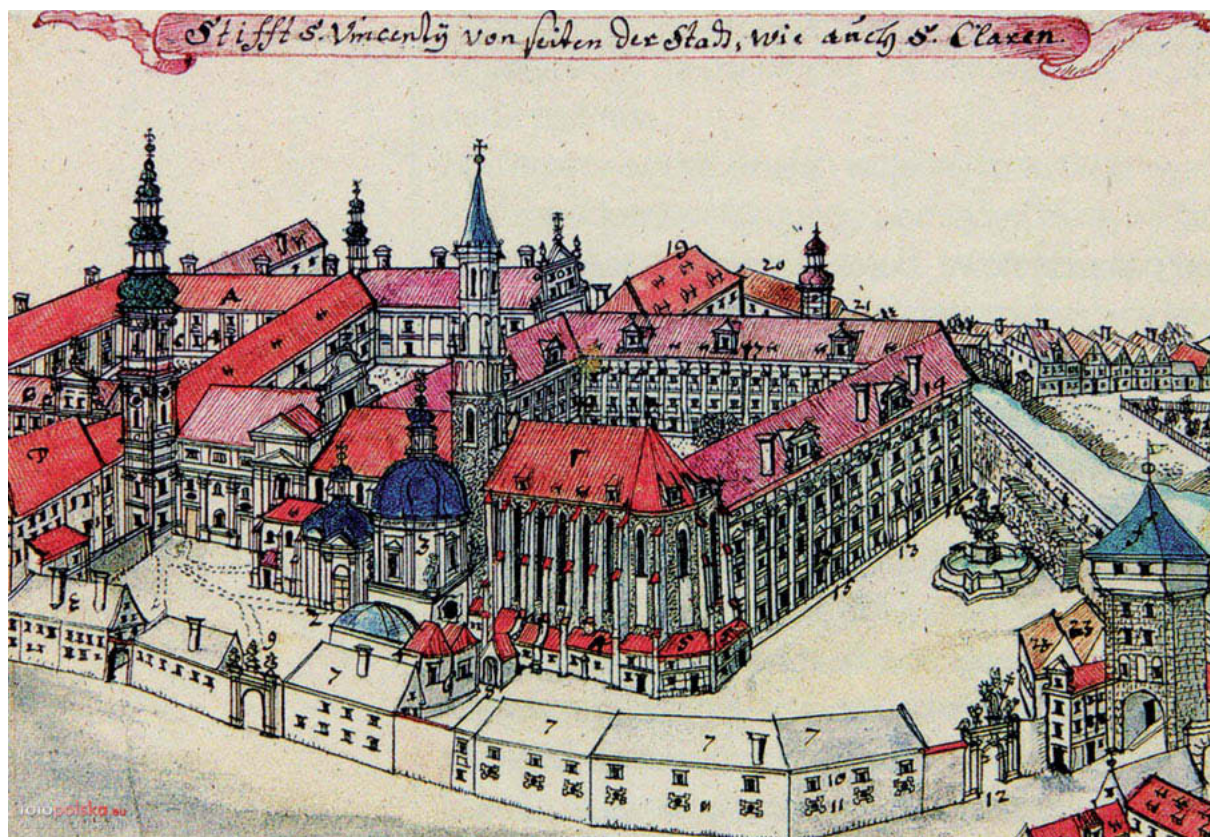
¹² OSTOWSKA, 1969, s. 7, 35; KALINOWSKI, 1986, s. 65–67; NOWAK, 1994, s. 78, 177; BRZEZICKI, NIELSEN, GRAJEWSKI, POPP (red.), 2006, s. 885, 956, 985.

¹³ JAGIEŁŁO, 2015, s. 6.

¹⁴ Np. Heinrich Zeller zamieszkały na Ołubinie (w tym czasie częściowo należącym do parafii krzyżowców z czerwona gwiazdą), zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 7 recto, 43 recto; Friedrich Franz Zeller (zmarł w 1701 roku) kancelista przy cesarskiej komorze. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 25 recto, 27 verso, 31 verso, 32 verso, 37 recto, 43 verso, 55 verso; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 147; Hans Georg Zeller lokaj w służbie von Zachenbergów, zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 544; Katharina Celler, zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 30; Christoph Celler, *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 31.

¹⁵ GÖRLICH, 1841, s. 91.

średnio z Bawarii¹⁶. Kwestią nierozpoznaną pozostają również ewentualne powiązania rodzinne oraz zawodowe z Melchiorem Zellerem, rzeźbiarzem czynnym od połowy lat osiemdziesiątych XVII wieku w Pradze na Nowym Mieście¹⁷. We Wrocławiu Georg osiadł około 1662 roku, mniej więcej w wieku 25 lat, a więc pod koniec lub wkrótce po zakończeniu edukacji zawodowej. Początkowo artysta znalazł zatrudnienie przy konwencie norbertanów (il. 31), którzy pozostali jego głównym chlebodawcą do końca następnej dekady. Otwartym pozostaje pytanie: czy rzeźbiarz został sprowadzony przez zakonników specjalnie w celu przeprowadzenia modernizacji wnętrza świątyni opackiej, czy też uzyskał to intratne zlecenie przebywając już we Wrocławiu. Konsekwencją długotrwałej współpracy była przynależność artysty w pierwszych latach pobytu we Wrocławiu do parafii św. Wincentego. Tam 24 sierpnia 1667 roku wstąpił w związek małżeński z Dorotheą Knockner¹⁸ i chrzcił dwoje swoich dzieci: Sixtusa (21 sierpnia 1668 roku¹⁹) oraz Johanna Caspara (9 października 1670 roku²⁰). Związki rzeźbiarza z norbertanami uległy jednak rozluźnieniu. Prawdopodobnie w połowie 1673 roku Zeller należał już do sąsiedniej parafii św. Macieja, prowadzonej przez za-

31. Friedrich Bernhard Wehrner, *widok opactwa św. Wincentego i klarysek we Wrocławiu*, ilustracja w: *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus*, 1755, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/7114/edition/14302?language=pl>)

¹⁶ KALINOWSKI, 1986, s. 65.

¹⁷ Por. DLABACZ, 1815, s. 438.

¹⁸ *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC (śluby)*, s. 229.

¹⁹ *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC (chrzty)*, s. 45.

²⁰ *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC (chrzty)*, s. 48.

kon krzyżowców z czerwoną gwiazdą. Tam bowiem 24 czerwca 1673 roku ochrzczona została jego córka, Anna Rosina²¹ i odnotowane zostały późniejsze wydarzenia z życia rodzinnego artysty. Anna Rosina 9 listopada 1701 roku wyszła za rzeźbiarza Johanna Frörixa²². Na miejscowym cmentarzu 22 czerwca 1707 roku pochowano żonę Zellera²³. Niespełna dwa lata później, 4 lutego 1709 roku wdowiec ożenił się, tym razem z Marią Scholtze, pochodzącą z Kątów Wrocławskich²⁴. Para wkrótce doczekała się syna Franza Antona, ochrzczonego 28 sierpnia 1711 roku, a zaawansowany wiek ojca dziecka – 73 lata – musiał wydawać się prowadzącemu księgę metrykalną na tyle niezwykły, że odnotował ten fakt, pozwalając tym samym dzisiejszym badaczom, wobec braku innych źródeł, na orientacyjne wyliczenie roku narodzin artysty²⁵. Georg Zeller zmarł pięć lat później i został pogrzebany 27 kwietnia 1716 roku na cmentarzu przy kościele św. Macieja we Wrocławiu²⁶. Artysta przynajmniej od połowy lat osiemdziesiątych XVII wieku aż do śmierci zamieszkiwał przy kościele św. Agnieszki²⁷, także należącym do krzyżowców z czerwoną gwiazdą i położonym naprzeciw głównej świątyni konwentu (il. 32).

32. Friedrich Bernhard Wehrner, *Widok na kościoły św. Macieja i św. Agnieszki we Wrocławiu*, ilustracja w: *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus*, 1755, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/7114/edition/14302?language=pl>)

²¹ Chrzty, śluby, zgony. WrocławA (chrzty), s. 63 verso. Patzak podaje błędną datę: 24 stycznia 1673 roku. Zob. PATZAK, 1931, s. 11.

²² Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (śluby), s. 13.

²³ Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (zgony), s. 179. Patzak podaje błędną datę: 20 czerwca 1707 roku. Zob. PATZAK, 1931, s. 11.

²⁴ Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (śluby), s. 67. Zob. PATZAK, 1931, s. 11.

²⁵ Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (chrzty), s. 505.

²⁶ Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (zgony), s. 238. Patzak podaje błędną datę: 27 marca 1716 roku. Zob. PATZAK, 1931, s. 11.

²⁷ Zob. Chrzty, śluby, zgony. WrocławA (śluby), s. 45 recto; Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (zgony), s. 238. W tym kościele również ślub brała w 1701 roku córka Zellera, Anna Rosina.

Zarówno Zeller, jak i jego pierwsza żona, należeli do osób cieszących się szacunkiem wśród miejscowej społeczności i dość często proszeni byli na świadków przy chrztach oraz ślubach. Dorothea wymieniana jest jako matka chrzestna nie mniej niż czternaście razy²⁸, a Georg czterokrotnie²⁹. Do tego rzeźbiarz siedmiokrotnie występował w roli świadka na ślubie³⁰. Zdecydowana większość owych zaszczytów przypadła na lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVII wieku, kiedy artysta był przede wszystkim pochłonięty dekorowaniem wrocławskich kościołów św. Wincentego i św. Macieja. Wspomniane uroczystości odbywały się przeważnie w kręgu rodzin miejscowych rzemieślników – wliczając w to grono przedstawicieli zawodów „nieartystycznych” – wpisując Zellera w typowy ówczesny schemat funkcjonowania rzeźbiarza w lokalnej społeczności.

Pomimo wieloletniej współpracy z norbertanami nie zachowały się przekazy mówiące, że Georg Zeller sprawował funkcję serwitora opactwa (w przeciwieństwie na przykład do Georga Czerbaka, który przy okazji sztafirowania ołtarzy w świątyni opackiej określony został jako „Klostermaler”³¹). Niemniej biorąc pod uwagę fakt zamieszkiwania rzeźbiarza w dobrach klasztornych i brak informacji na temat nabycia praw miejskich wypada uznać Zellera za artystę korzystającego z przywilejów serwitoriatu. Prawdopodobnie przez cały czas bytności we Wrocławiu funkcjonował jako tak zwany partacz, szukający oparcia w mecenacie zakonów, co sugeruje przyjęta przezeń strategia zamieszkiwania w dobrach klasztornych, wyjętych spod jurysdykcji miasta. Zeller jeszcze przed ostatecznym zakończeniem współpracy z wrocławskimi norbertanami przeniósł się do krzyżowców z czerwoną gwiazdą, uzyskując stanowisko serwitora. Po raz pierwszy został określony jako „unser Bildhauer” lub „Bildhauer in unsere Haus” dopiero w 1693 roku³², ale prawdopodobnie na służbę zakonu wstąpił wcześniej. W każdym razie od momentu przenosin konsekwentnie nazywany jest w księdze metrykalnej „Bildhauer alhier”.

Georg Zeller nie działał w przypadkowym miejscu. Oba konwenty – premonstratensów i szpitalników – wspólnie ze zgromadzeniem jezuitów (rezydujących w tym czasie gościnnie przy opactwie krzyżowców) oraz sąsiednim klasztorze klarysek, tworzyły największą z katolickich enklaw w zdominowanym przez ewangelików

²⁸ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 44, 45, 54, 57, 62, 67, 86; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 67 verso, 71 verso, 89 verso, 97 verso, 105 recto. Dorothea trzymała dzieci do chrztu także w sąsiedniej parafii Najświętszej Marii Panny na Piasku. Zob. *Chrzty, śluby. Wrocław* (chrzty), wpisy pod datami: 3 sierpnia 1685 roku, 16 grudnia 1688 roku.

²⁹ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 74 verso, 100 recto; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 547. Zeller był świadkiem również w parafii katedralnej. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławD*, s. 264.

³⁰ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 21 recto, 31 recto, 32 recto, 37 verso, 45 recto, 46 recto, 56 recto.

³¹ GÖRLICH, 1841, s. 91. Zarówno wcześniejsza, jak i późniejsza praktyka wskazuje, że wrocławscy norbertanie utrzymywali malarza przyklasztornego. Na początku XVII wieku stanowisko to piastował Abraham Wagner, zob. OSZCZANOWSKI, 2002, s. 125. Na przełomie XVII i XVIII wieku przyklasztornym malarzem był Bernhard Heinrich Krug. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 127, 128, 130, 146, 158. Później zaś funkcję tę sprawował Anton Leonhard Grechel (zmarł 5 października 1735 roku). Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 176; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (zgony), s. 215.

³² *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 56 recto. Patzak błędnie podaje 1692 rok. Zob. PATZAK, 1931, s. 11.

Wrocławiu, zajmując wąski pas północnego, nadodrzańskiego fragmentu miasta. Około 1700 roku podobne tereny, w obrębie murów miejskich, funkcjonowały jeszcze w: południowej stronie miasta (przy parafiach św. Doroty i Bożego Ciała), wschodniej (przy zgromadzeniu dominikanów) i południowo-zachodniej (przy klasztorze franciszkanów-reformatów). Wszystkie enklawy usytuowane były na obrzeżach Wrocławia, a północna nie tylko była największą z nich, ale sąsiadowała również ze znajdującymi się pod katolicką jurysdykcją wyspami: Piaskową i Tumską. Wymienione miejsca na przełomie XVII i XVIII wieku były atrakcyjne dla artystów ze względu na trwające barokizacje średniowiecznych świątyń zakonnych, a także konieczność wyposażenia powstających budynków klasztornych oraz kościołów jezuitów i franciszkanów. Nie powinna zatem dziwić obecność licznych rzeźbiarzy w tamtejszych księgach metrykalnych, tworzących trzon wrocławskiego ośrodka artystycznego katolickiej konfesji. Do tej pory powyższe zjawisko nie było przedmiotem osobnych badań i oczekuje na swoje opracowanie. Przyczynkiem niech będzie omówienie artystów uchwytnych w księgach metrykalnych północnej ze wspomnianych enklaw, gdzie mieszkał oraz pracował Zeller.

Przy parafii norbertańskiej dwukrotnie odnotowany został Johann Martin Seitz (Seitch), który 24 czerwca 1684 roku wraz z żoną Susanną ochrzcił córkę Susanne Joannę³³. Matką chrzestną przy tej okazji została Anna Rosina, żona Matthiasa Steinla, wybitnego rzeźbiarza oraz architekta, który niewiele wcześniej przeniósł się z Lubiąża do Wrocławia. Kontakty utrzymywane pomiędzy obiema rodzinami sugerują, że Seitz mógł należeć do wrocławskich współpracowników austriackiego mistrza, który pracownię pozostawił w Lubiążu. Na podstawie przekazów zawartych wyłącznie w księgach metrykalnych trudno rozstrzygnąć, czy Seitz w latach osiemdziesiątych lub dziewięćdziesiątych XVII wieku rezydował przy kościele norbertańskim. Artysta pojawia się w tamtejszej księdze parafialnej jeszcze tylko raz, w połowie 1694 roku w roli ojca chrzestnego syna rzeźbiarza Georga Adama Grünseyssa³⁴. Wiadomo natomiast, że w późniejszym czasie przynależał do nowo utworzonej parafii przy kościele Bożego Ciała, gdzie 29 kwietnia 1703 roku został pochowany³⁵. Na dzień dzisiejszy nie zostały rozpoznane żadne jego prace w kościele św. Wincentego.

Nazwisko wspomnianego Grünseyssa (Grinseyss, Grünseytsch, Grüneyss) pojawia się kilkakrotnie w zapisach metrykalnych parafii św. Wincentego, od momentu ślubu z Susanną, córką miejscowego stolarza Gregora Kolba, który odbył się 23 sierpnia 1693 roku³⁶, do chrztin ich córki Marii Eleonory 16 czerwca 1701 roku³⁷. Przez ten czas rzeźbiarz utrzymywał bliskie kontakty z rodziną malarza przyklasztornego: Bernarda Heinricha Kruga³⁸. W 1701 roku artysta nabył prawa miejskie³⁹, co pozwoliło

³³ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 85.

³⁴ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 121.

³⁵ Zob. KALINOWSKI, 1986, s. 209–210. Zob. także: *Zgony. WrocławA*, s. 1.

³⁶ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (zgony), s. 250.

³⁷ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 146.

³⁸ Żona malarza, Magdalena Margaretha, trzymała do chrztu Antona, syna Grünseyssa. Z kolei sam Krug był ojcem chrzestnym córki rzeźbiarza, Marii Eleonory. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 137, 146.

³⁹ WIESE, 1934, s. 74–75; KALINOWSKI, 1986, s. 210.

mu swobodnie działać na terenie Wrocławia i być może przeprowadził się w inny rejon miasta, gdyż jego nazwisko znika z ksiąg metrykalnych parafii św. Wincentego (pojawia się np. kilkakrotnie w zapisach sąsiedniej parafii Najświętszej Maryi Panny na Piasku⁴⁰). Wobec braku zachowania potwierdzonych dzieł Grünseyssa⁴¹ obecnie nie sposób ustalić czy artysta pracował dla konwentu wrocławskich norbertan. Natomiast nieliczne ocalałe elementy wyposażenia świątyni opackiej, pochodzące z przełomu XVII i XVIII wieku, pozbawione dotychczas atrybucji, łączyć należy z osobą Sulpiciusa Godego⁴². Poza Seitzem i Grünseysem księgi metrykalne kościoła św. Wincentego zawierają jeszcze pojedyncze wpisy dotyczące kilku innych rzeźbiarzy działających wówczas we Wrocławiu⁴³.

Zdecydowanie więcej nazwisk artystów zawierają księgi metrykalne szpitalników z przełomu XVII i XVIII wieku, prowadzących parafię św. Macieja. Pośród zapisów znajdują się zarówno nazwiska pierwszorzędnych rzeźbiarzy w skali śląskiej: Johanna Christopha Königa (Königer)⁴⁴, Sulpiciusa Godego (Gadde, Godde, Otte)⁴⁵, Martina

⁴⁰ Zob. *Chrzty, śluby. Wrocław* (chrzty) wpisy pod datami: 7 września 1707 roku, 11 lutego 1712 roku, 28 marca 1714 roku.

⁴¹ W 1707 roku artysta wykonał według projektu Zachariasza Straussa dekoracje prospektu organowego do kościoła św. Bernarda we Wrocławiu. Erich Wiese przypisywał mu dodatkowo wystrój ołtarzy bocznych w kościele Bożego Ciała we Wrocławiu oraz zwieńczenie ołtarza św. Sebastiana w kościele Imienia Jezus. Por. WIESE, 1934, s. 74–75; KALINOWSKI, 1986, s. 210. Z powyższych dzieł obłężenie Wrocławia wiosną 1945 roku przetrwało jedynie to ostatnie, ale na podstawie analizy porównawczej wiązać je raczej należy z Sulpiciusem Godem. Por. KOLBIARZ, WARDZYŃSKI, 2015, s. 280.

⁴² Są to prace w kamieniu: epitafium Martina Maksimiliana Wackerle'a (zmarł w 1705 roku), figura św. Norberta (około 1700 rok) wstawiona wtórnie do niszy nad portalem głównego wejścia do kościoła z 1672 roku i zwornik nad portalem kruchty od południowej strony (około 1700 rok). Wiele wskazuje, że Gode na początku XVIII wieku współpracował z wrocławskimi norbertanami w szerszym zakresie i prawdopodobnie wykonał także drewniane sprzęty, przeznaczone do kościołów patronackich. Z 1704 lub 1706 roku pochodzi ołtarz główny do kościoła w Kilianowie, ufundowany przez opata Karla Kellera (datowanie za: *Katalog zabytków*, 1991, s. 43) i zawierający w kartuszu inskrypcję fundacyjną: C[arolus] K[eller] A[bbas] S[ancti] V[incenti]. Fatalnie nałożone wtórne warstwy malarskie silnie zniekształcają pierwotny modelunek rzeźbiarski. Z tego powodu trudno rozstrzygnąć, czy dolne figury św. Franciszka z Asyżu i Jana Nepomucena nie powstały w pracowni Johanna Christopha Königa, najprawdopodobniej współpracującego okazjonalnie z Godem. Flamand na początku XVIII wieku wykonał również prace do kościoła św. Gotarda w Kostomłotach. Niestety, późniejsze przekształcenia wystroju nie pozwalają zrekonstruować pełnej skali tej realizacji. Z pracowni Godego zapewne pochodzą tonda z obłoków zawieszane nad ołtarzami bocznymi, część figur w ołtarzu głównym oraz przyścienna rzeźba św. Heleny.

⁴³ Johann Adam Eyssgrund 9 września 1699 roku ochrzcił syna Antona. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 137. Johann Anton Biener 3 stycznia 1706 roku ochrzcił syna Balthasara Antona. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 161. Johann Peritz ochrzcił 10 maja 1707 roku córkę Annę Marię. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 165. Johann Jacob Bauer z Augsburga, rzeźbiarz zamieszkały na Ołubinie ożenił się 13 listopada 1715 roku z Anną Kathariną, wdową po rzeźbiarzu Georgu Häslerze, zamieszkałą tamże. SACHS, 2010, s. 534.

⁴⁴ König 28 stycznia 1700 roku został ojcem chrzestnym Franza Carla, syna rzeźbiarza Sulpiciusa Godego. Zob. WITKOWSKI, 2016, s. 211. Zob. także: *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 262. Był świadkiem na ślubie Paula Lazarusa, rymarza i Susanny, córki Godego 14 września 1705 roku. Zob. WITKOWSKI, 2016, s. 211. Zob. także: *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 40. Został świadkiem na ślubie Johanna Christiana Simona stolarza i Anny Spörner 1 listopada 1711 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 89. Był świadkiem na ślubie Johanna Günthera i Joanny Veroniki Weisberger 1 lutego 1712 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 92. Przy kościele św. Macieja pochowana została jego małżonka Ursula 2 września 1714 roku. Rzeźbiarz zapewne jeszcze wtedy żył, brakuje bowiem określenia Ursuli, jako wdowy. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 227.

⁴⁵ Ochrzcił wraz z małżonką Susanną syna, Franza Carla 28 stycznia 1700 roku. Zob. WITKOWSKI, 2016, s. 211; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 262. Wydał córkę Susannę za Paula Lazarusa, ryma-

Seitza⁴⁶ i Michaela Kösslera⁴⁷, jak i rzemieślników mniej lub bardziej dotąd nieznanych: Zachariasza Straussa⁴⁸, Georga Adama Grünseyssa⁴⁹, Johanna Schwana⁵⁰, Christopha Scholza⁵¹, Philippa Jacoba Petzolda (Petzola)⁵², Johanna Lindnitza⁵³, Johanna Peritza (Bö-ritza, Beritza)⁵⁴, Johanna Frörixa (Ferixa)⁵⁵, Sigismunda Legata⁵⁶, Matthiasa Bujacka⁵⁷,

rza z Węgier 14 września 1705 roku. Zob. WITKOWSKI, 2016, s. 211; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 40. Później trzykrotnie: 30 października 1716 roku, 25 stycznia 1718 roku i 30 kwietnia 1721 roku występował jako ojciec chrzestny. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 590, 607, 656. Co ciekawe w tych ostatnich zapisach brakuje określenia jego zawodu, skrupulatnie odnotowywanego przy takich okazjach. Ze względu na wyjątkowo rzadkie na Śląsku imię trudno domniemywać, aby chodziło o innego przedstawiciela rodziny Gode. Być może pod koniec życia Sulpicius zaprzestał działalności rzeźbiarskiej. Równie frapujące jest określenie Godego czeladnikiem rzeźbiarskim w najwcześniejszym wspomnianym zapisie z 1700 roku. O ile nie była to pomyłka prowadzącego księgę metrykalną, sugeruje to brak własnej pracowni w tym czasie.

⁴⁶ Artysta był świadkiem na ślubie cieśli Thomasa Mauthofera 26 lutego 1691 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 53 verso. Trzymał do chrztu Annę Barbarę, córkę wrocławskiego stolarza Johanna Friederica Jünglinga i Kathariny Theresy 26 lipca 1694 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 177 verso.

⁴⁷ Razem z Reginą chrzcił syna Michaela Franza 12 kwietnia 1699 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 252.

⁴⁸ Do chrztu trzymał 14 kwietnia 1698 roku Joannę, córkę Sophii oraz Johanna Klimana, malarza w służbie Holsteinów, pracującego w dawnej rezydencji Piastów brzesko-legnickich we Wrocławiu. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 196 recto. Został ojcem chrzestnym kolejnego dziecka Johanna Klimana i Marii Beatrix 20 grudnia 1699 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 258. Był świadkiem na ślubie rzeźbiarza Johanna Frörixa z Anną Rosiną, córką Georga Zeller 9 listopada 1701 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 13.

⁴⁹ Rzeźbiarz pochował swojego syna Antona 31 stycznia 1700 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 136.

⁵⁰ Sztukator ochrzcił razem z Clarą Sophią syna Josepha Antona 13 kwietnia 1693 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 172 recto.

⁵¹ Murarz i sztukator wydał za Melchiora Wernera córkę Sussanę 31 marca 1693 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 56 recto.

⁵² Pochodzący z saksońskiego Schneeberg czeladnik rzeźbiarski (syn tamtejszego rzeźbiarza Andreasa Petzolda) 15 września 1693 roku wziął ślub z Anną Marią Eybelwieser, córką wrocławskiego malarza. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 57 recto.

⁵³ Malarz i jednocześnie rzeźbiarz był świadkiem na ślubie Philippa Jacoba Petzolda z Marią Anną Eybelwieser. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 57 recto.

⁵⁴ Rzeźbiarz pochodzący z saksońskiego Merseburga 1 lutego 1701 roku poślubił Susannę Barbarę Kleiner. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 10. Córkę Joannę Marię Rosinę ochrztili 22 września 1701 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 289. Córkę Joannę Marię Rosinę pochował 13 września 1702 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 154. Córkę Joannę Magdalенę ochrzcił 24 lipca 1703 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 327. Syna Carla Josepha ochrzcił 27 kwietnia 1705 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 371.

⁵⁵ Rzeźbiarz poślubił 9 października 1701 roku Annę Rosinę Zeller. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 13. Syna Johanna Josepha ochrzcił 12 sierpnia 1703 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 330. Pochował syna Johanna Josepha 1 maja 1704 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 161. Córkę Annę Rosinę ochrzcił 26 sierpnia 1704 roku. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 351. Artysta został pogrzebany 4 września 1708 roku na cmentarzu przy kościele św. Agnieszki. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (zgony), s. 188.

⁵⁶ Jako czeladnik 1 listopada 1711 roku był świadkiem na ślubie stolarza Johanna Christiana Simona i Anny Spörner. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 89.

⁵⁷ Wrocławski rzeźbiarz przybyły z Królewca („von Königsberg auf Pohle geburtig”), pojął za żonę 6 listopada 1716 roku Annę Rosinę Schwed, córkę muzyka Johanna. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 119.

Johanna Gottfrieda Sturma⁵⁸, czy Johanna Antona Bienera⁵⁹. Obecni byli również rzeźbiarze zamiejscowi, spośród których wspomnieć należy Matthäusa Süssnera⁶⁰, Michaela Gabriela Raphaela Lichtnera⁶¹ i Josepha Neta⁶². Oczywiście nie oznacza to, że wszyscy odnotowani artyści mieli wkład w dekorowanie świątyń zakonnych szpitalników, klarysek, jezuitów, czy premonstratensów. Obecność części z nich wynikała wyłącznie z faktu utrzymywania bliskich kontaktów z mieszkańcami parafii krzyżowców z czerwona gwiazdą.

Pomimo niewielkiej liczby przekazów archiwalnych, odnoszących się do pochodzenia i wykształcenia wymienionych rzeźbiarzy, odnotować wypada znaczącą reprezentację artystów saksońskich. Johann Peritz pochodził z Merseburga, a Philipp Jacob Petzold był przedstawicielem rzeźbiarskiej dynastii działającej w Schneebergu, z której najbardziej znanym pozostaje jego ojciec, Andreas (1628–1702)⁶³. W tym samym mieście wykształcenie zdobył również Zacharias Strauss, ucząc się w znakomitym warsztacie Johanna Heinricha Böhma starszego⁶⁴.

Kolejna obserwacja związana z geografiami artystyczną Wrocławia przełomu XVII i XVIII wieku dotyczy rzeźbiarzy wywodzących się lub posługujących się flamandzko-niderlandzką orientacją stylową. Z Cambrai pochodził Gode⁶⁵, z nieznanego miasta niderlandzkiego przybył Frörrix, zaś Strauss nauki pobierał u wspomnianego Böhma,

⁵⁸ Artysta określony, jako stolarz zamieszkały na Wyspie Piaskowej, 11 października 1716 roku otrzymał do chrztu Annę Rosinę, córkę kowala Johanna Jacoba Masslera. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 589. Już jako rzeźbiarz 6 czerwca 1718 roku występuje na chrzcie dziecka adwokata Ignaza Franza Kalatto. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 629.

⁵⁹ Rzeźbiarz i Rosina Margaretha 25 czerwca 1709 roku ochrztili Johanna Franza. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (chrzty), s. 458.

⁶⁰ Rzeźbiarz nadworny księcia Juliusa Franza Sachsen-Lauenburg w czeskim Ostrovie. Syn tamtejszego szewca Paula ożenił się we Wrocławiu 9 stycznia 1689 roku z Evą Veronicą Stör, córką Christopha. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (śluby), s. 49 verso. Mało znany Matthäus był bratem znacznie bardziej rozpoznawalnych Jeremiasa i Conrada Maxa Süssnerów, rzeźbiarzy czynnych między innymi w Pradze, Dreźnie oraz Berlinie. Być może nie bez znaczenia jest fakt, że Matthäus brał ślub we wrocławskim kościele szpitalników, a więc zakonu, dla którego w Pradze pracowali jego bracia.

⁶¹ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 45. Rzeźbiarz ten określony przy okazji ślubu jako: „Bildhauer bei Closteri Leubus” współtworzył na początku stulecia lubiąski warsztat. Być może to właśnie on odpowiadał za niektóre, wyróżniające się stylem, rzeźby z ołtarzy bocznych Kaplicy Księżęcej wzniesionych na przestrzeni pierwszej dekady XVIII wieku. Działalność Lichtnera w Lubiążu nie trwała długo. Od 1710 roku artysta notowany był już w księgach metrykalnych wrocławskiej parafii przy kościele Najświętszej Maryi Panny na Piasku. Mieszkał w tamtejszych dobrach klarysek do swojej śmierci, 13 września 1716 roku w wieku 34 lat. Zob. *Chrzty, śluby. Wrocław* (chrzty), wpisy pod datami: 25 marca 1710 roku, 15 czerwca 1710 roku, 18 stycznia 1712 roku, 18 września 1713 roku; *Zgony. WrocławB*, wpis pod datą: 13 września 1716 roku.

Po odejściu Lichtnera z Lubiąża, na służbie cystersów pozostał nieznan z nazwiska artysta, posługujący się bardziej ekspresyjną formułą stylową, który z powodzeniem prowadził warsztat przez trzy kolejne dekady. Do jej *œuvre* zaliczyć należy między innymi: dekoracje kaplicy loretańskiej przy kościele opackim, figury z fasady samej świątyni, portali klasztoru oraz bramy wjazdowej na wzgórze klasztorne, niesłusznie przypisywane Franzowi Antonowi Kuenowi. Por. KALINOWSKI, 1986, s. 206–207; CZECHOWICZ, 2012, *passim*.

⁶² Artysta zamieszkały w Brzegu, 6 listopada 1718 roku pojął za żonę Marię Annę, córkę Georga Becka, wrocławskiego kupca. Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB* (śluby), s. 128.

⁶³ Zob. ASCHE, 1961, s. 116–117.

⁶⁴ Ibidem, s. 170.

⁶⁵ Wstępne rozpoznanie działalności Godego dokonał Jacek Witkowski. Zob. WITKOWSKI, 2016, s. 199–211.

33. *Sygnatura na odwrociu ołtarza, kościół św. Bartłomieja w Świniarach Wielkich, 1698, fot. A. Kolbiarz*

który był jednym z pierwszych saksońskich artystów tworzących pod silnym urokiem flamandzkiej rzeźby barokowej⁶⁶.

Obecność tak licznej grupy rzemieślników wiązała się z łatwością wymiany artystycznych doświadczeń. Część z nich zapewne była współpracownikami Zellera – jako pomocnicy w warsztacie lub samodzielni kooperanci. Jedyne rozpoznane na dzień dzisiejszy sygnowane dzieło artysty – ołtarz główny w kościele św. Bartłomieja w Świniarach Wielkich – zawiera na tylnej ścianie słabo już widoczną, ale możliwą do odczytania inskrypcję (il. 33, 34): „G[erog]. Zeller B[ildhauer]. / B[ernard]. H[einrich]. Krüg. M[ahler]. / 17 Mart. / 1698.” informującą, że za malatury odpowiadał wspomniany Bernard Heinrich Krug, malarz działający w służbie wrocławskiego klasztoru norbertanów. Księgi metrykalne potwierdzają lub podpowiadają inne możliwe kontakty zawodowe Zellera. Matką chrzestną pierwszorodnego Sixtusa była Anna Maria, małżonka malarza Johanna Jacoba Grechla, zaś Annę Rosinę trzymał do chrztu już sam Grechl⁶⁷, który sztafirował współwykonaną przez Zellera ambonę w kościele św. Wincentego⁶⁸. Dorothea Zeller była świadkiem na chrzcie potomka Georga Seelichera, wspólnie z budowniczym organów zamieszkałym na Wyspie Piskowej – Georgiem Seilichem⁶⁹. W przypadku zleceń norbertańskich nie wolno oczy-

⁶⁶ Na temat artysty i jego twórczości, zob. ASCHE, 1961, s. 49–79.

⁶⁷ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 45; *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA* (chrzty), s. 63 verso.

⁶⁸ GÖRLICH, 1841, s. 96.

⁶⁹ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławC* (chrzty), s. 67.

34. Sygnatura na odwrociu ołtarza, kościół św. Bartłomieja w Świniarach Wielkich, 1698, fot. A. Kolbiarz

wieście zapominać o Franzu Motschu, stolarzu stale współpracującym z Zellerem przy barokizacji kościoła św. Wincentego. Jego pozycja była na tyle silna, że przy części zleceń to właśnie z nim zakonnicy spisywali kontrakty, a Zeller jedynie wykonywał dekoracje figuralne⁷⁰. Można przypuszczać, że Motsch w wyjątkowych okolicznościach mógł realizować ornamenty, a nawet część rzeźb (choćby wyraźnie odstające *in minus* klasą wykonania, zdradzające duże problemy z konstruowaniem figury ludzkiej, reliefy w stallach, czy bardzo tradycyjne formą główki puttów podtrzymujących gzyms balustrady korpusu i hermy daszku ambony).

W przypadku zleceń realizowanych dla krzyżowców z czerwoną gwiazdą prawdopodobnymi partnerami Zellera byli stolarze pozostający w służbie zakonu⁷¹. Od połowy lat siedemdziesiątych XVII wieku⁷², do śmierci w styczniu 1697 roku funk-

⁷⁰ GÖRLICH, 1841, s. 88, 95–96; BURGEMEISTER, GRUNDMANN (hrsg.), 1934, s. 3–4, 15–18.

⁷¹ Z Zellerem należy wiązać wczesny etap barokizacji świątyni zakonnej, przeprowadzony na przestrzeni lat siedemdziesiątych XVII wieku. Z całego przedsięwzięcia zachował się ołtarz św. Barbary, wystawiony w 1679 roku za 400 talarów (na temat fundacji w kościele szpitalników zob.: WOJTYŁA, 2012, s. 300) oraz drzwi w portalu wiodącym do kościoła (niestety pozbawione głównego przedstawienia, wymienionego po 1945 roku). Badacze przypisują retabulum anonimowemu rzeźbiarzowi, wywodzącemu się z warsztatu przy klasztorze cysterskim w Lubiążu (KACZMAREK, WITKOWSKI, 1997, s. 17–18). Atrybucja – jakkolwiek nieprecyzyjna – nie jest pozbawiona uzasadnienia. W twórczości Zellera pochodzącej z około 1680 roku, obserwujemy bowiem apogeum zainteresowania dziełami lubiąskiego atelier zarówno, kiedy było prowadzone przez Matthäusa Knotego, jak pod późniejszym przewodnictwem Matthiasa Steinla. Zob. KOLBIARZ, 2017, s. 168–174.

⁷² Zob. *Chrzty, śluby, zgony. Wrocław* (chrzty), s. 84 recto.

cję tę pełnił Johannes Augustin⁷³, a Zeller 12 kwietnia 1693 roku był świadkiem na jego drugim ślubie⁷⁴. Następcą Augustina został z kolei Gottfried Böhm, który zmarł w marcu 1708 roku⁷⁵. Wymienieni rzemieślnicy oraz inni stolarze, kamieniarze i rzeźbiarze – podobnie jak Zeller – zazwyczaj chowali członków swoich rodzin i w końcu sami spoczęli na cmentarzu przy kościele św. Agnieszki, a nie św. Macieja. Pozwala to przypuszczać, że właśnie tam rezydowała większość artystów należących do parafii krzyżowców.

Na temat składu osobowego pracowni Zellera wiemy bardzo mało i są to informacje wybiórcze, szczególnie gdy weźmiemy pod uwagę jego wyjątkowo długą działalność zawodową. Artysta umierając prawdopodobnie nie przekazał warsztatu swoim potomkom, chociaż doczekał się dwóch synów z pierwszego małżeństwa. Jedynymi śladami ich bytności są zapisy z chrztów, więc być może zmarli w wieku niemowlęcym (brak na to dowodów bowiem zachowana księga zgonów parafii św. Wincentego zaczyna się dopiero od 1700 roku), ewentualnie wyjechali z Wrocławia. Jedynym czeladnikiem w *atelier* Zellera, którego możemy wskazać bez wątpliwości, był Franz Ferdinand Ertinger, rzeźbiarz znany głównie dzięki zachowanemu w znacznych fragmentach dziennikowi jego podróży czeladniczej po Europie⁷⁶. W połowie lat dziewięćdziesiątych XVII wieku Ertinger przez rok kształcił się w warsztatach Zellera i Martina Seitza⁷⁷. Długość wrocławskiego pobytu oznacza, że być może w tym czasie odbywał sankcjonowaną przepisami cechowymi dłuższą praktykę w jednym ośrodku, wymaganą przed złożeniem egzaminu mistrzowskiego⁷⁸. W pozostałych przypadkach dysponujemy jedynie poszlakami odnośnie możliwego składu osobowego pracowni Zellera. Ślub jego jedynej córki z rzeźbiarzem Johannem Frörixem wskazuje na zażyłe kontakty pomiędzy artystami⁷⁹. Sugeruje również, że Frörix w 1. dekadzie XVIII wieku mógł być zatrudniony w *atelier* Zellera. Możliwe nawet, że z przeznaczeniem na następcę starzejącego się mistrza na stanowisku kierownika warsztatu. Pracowni jednak nie zdążył przejąć, leciwy Zeller w 1. dziesięcioleciu XVIII wieku ciągle był bowiem czynnym rzeźbiarzem w służbie zakonu szpitalników i przeżył Frörixa, zmarłego w 1708 roku⁸⁰. Innym współpracownikiem Zellera mógł być Zacharias Strauss, świadek na wspomnianym ślubie Anny Rosiny Zeller i Johanna Frörixa⁸¹. Strauss w latach 1698–1701, kilkakrotnie pojawia się w księgach metrykalnych parafii św. Macie-

⁷³ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA (zgony)*, s. 59 recto.

⁷⁴ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławA (śluby)*, s. 56 recto.

⁷⁵ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (zgony)*, s. 185.

⁷⁶ TIETZE-CONRAD, 1907, *passim*.

⁷⁷ Ibidem, s. 76.

⁷⁸ Ciekawe, że właśnie Wrocław uczynił miejscem dłuższego pobytu na szlaku swej wędrówki czeladniczej. Ertinger wyruszył z Augsburga, przez liczne miejscowości – w tym Pasawę i Salzburg – do Wiednia. Dopiero stamtąd przez Morawy udał się na Śląsk, by potem powrócić na południe, przez hrabstwo kłodzkie i Pragę do Pilzna. Dalsza część rękopisu niestety nie zachowała się. Zob. TIETZE-CONRAD, 1907, *passim*. Długość mistrzowskiej praktyki różniła się w poszczególnych ośrodkach. Przykładowo w Legnicy trwała rok (zob. KŁODA, 2016, s. 77). We Wrocławiu co prawda rzeźbiarze odłączyli się od cechu malarzy, stolarzy, szklarzy i pozłotników już na początku epoki baroku (zob. DZIURLA, 1967, s. 343), ale statuty tamtejszej gildii obowiązywały artystów do dwuletniej praktyki (zob. KOZIEŁ, 2017, s. 770).

⁷⁹ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (śluby)*, s. 13.

⁸⁰ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (zgony)*, s. 188.

⁸¹ Zob. *Chrzty, śluby, zgony. WrocławB (śluby)*, s. 13.

ja, a jedyny ślad jego działalności na własną rękę (projekt wystroju rzeźbiarskiego prospektu organowego w kościele św. Bernarda we Wrocławiu) pochodził dopiero z 1707 roku⁸². W skład warsztatu Zellera zapewne wchodził niektórzy z pozostałych wymienionych w metrykaliach rzeźbiarzy, ale wobec braku bliższych danych nie sposób wskazać konkretne nazwiska.

Zarówno zachowane dzieła Zellera, jak i prace znane wyłącznie z fotografii archiwalnych wyraźnie ukazują, że znaczącą rolę w atelier Bawarczyka odgrywali pomocnicy zmieniający się z biegiem czasu, co w pewnym zakresie zaważyło na płynności stylistyki dzieł tworzonych przez pracownię. W latach siedemdziesiątych XVII wieku jej ewolucja kształtowana była w znacznej mierze przez impulsy płynące z warsztatu pracującego dla klasztoru w Lubiążu, prowadzonego początkowo przez Matthäusa Knotego, a następnie Matthiasa Steinla⁸³. Być może wiązało się to z przejściem współpracownika lub nawet współpracowników z cysterskiego *atelier*. W następnych dekadach, wraz z ponownym wzrostem znaczenia Wrocławia, silniej zaznaczył się wpływ artystów współtworzących miejscowy ośrodek. Dla przykładu obecność w późnej twórczości Zellera pewnych form zaczerpniętych z rzeźby flamandzkiej i niderlandzkiej można tłumaczyć wpływem rzeźbiarzy, którzy osiedli we Wrocławiu, pochodzących z tamtych terenów (Gode, Frörix), wyuczonych w stylistyce tamtejszej sztuki (Strauss), bądź pozostających pod jej urokiem (König). Dokładne przebadanie tych związków, zakładające rozwiniętą analizę porównawczą, wykracza jednak poza ramy niniejszego studium.

Zellera należy postrzegać jako czołowego przedstawiciela rzeźby wczesnobarokowej we Wrocławiu. Przybycie artysty na Śląsk – około 1662 roku – przypadło na schyłek kryzysu gospodarczego, będącego skutkiem zakończonej kilkanaście lat wcześniej wojny trzydziestoletniej. Znaczące ograniczenie rynku zleceń spowodowało zmniejszenie liczby rzeźbiarzy na terenie Wrocławia, co potwierdzają zapisy ksiąg metrykalnych. Bawarczyk trafił jednak do stolicy regionu w momencie dokonywania się istotnych zmian, wynikających z wdrażanych przez Kościół katolicki założeń kontrreformacyjnych. Miejskowe klasztory – odzyskujące stabilność finansową, także dzięki poparciu władz cesarskich i hojności licznych fundatorów – egzystując w mieście zdominowanym przez protestantów, w szerszym niż dotychczas zakresie zaczęły wykorzystywać sztukę, jako narzędzie ideologicznej walki z konkurencyjną konfesją. Jej widocznym efektem stały się szeroko zakrojone akcje barokizacji świątyń klasztornych. Zeller wykorzystał ów przełomowy moment najlepiej jak mógł, podejmując długoletnią współpracę z wrocławskim klasztorem premonstratensów i został głównym wykonawcą najwcześniejszego z przedsięwzięć kontrreformacyjnych na Dolnym Śląsku. Kiedy natomiast modernizacja kościoła św. Wincentego zbliżała się ku końcowi, zadbał o przychylność kolejnego zakonu – krzyżowców z czerwoną gwiazdą. Jednocześnie przyjmował zlecenia zewnętrzne, z biegiem lat coraz chętniej działał na peryferiach regionu, co zapewne podyktowane było rosnącą konkurencją we Wrocławiu. W efekcie obranej strategii oraz sprawnego wywiązywania się z licznych zle-

⁸² Zob. KALINOWSKI, 1986, s. 210.

⁸³ Więcej na ten temat, zob. KOLBIARZ, 2017, s. 168–174; KOLBIARZ, 2016A, s. 53.

ceń, Zeller zdominował wrocławską rzeźbę lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVII wieku powstającą w ramach mecenatu katolickiego. W późniejszym czasie – wraz z dynamicznym napływem do Wrocławia nowych rzeźbiarzy na przestrzeni lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVII wieku jego rola zmalała. Do końca pozostał jednak prominentną postacią miejscowego ośrodka kulturalnego, piastując funkcję rzeźbiarza zatrudnionego w służbie szpitalników.

Bawarski artysta działał na terenie katolickiej enklawy we Wrocławiu, wyznaczonej przez nadodrzański pas dóbr klasztornych należących do premostratensów, szpitalików, jezuitów i klarysek. Początkowo pozbawiony większej konkurencji, począwszy od lat osiemdziesiątych XVII wieku, działał w coraz liczniejszym towarzystwie rzeźbiarzy przybywających do Wrocławia. Koniunktura, stworzona w znacznej mierze przez wspomniane barokizacje sprawiła, że z jednej strony musiał stawić czoła rosnącej konkurencji, z drugiej miał szeroki dostęp do modusów formalnych innych niż te, które poznał podczas własnej edukacji. Będąc zaś otwartym na nowe bodźce artystyczne, z powodzeniem modyfikował język formalny swoich dzieł, dostosowując się do zmieniających się trendów w sztuce i upodobań zleceniodawców. Łącząc własne, dość tradycyjne, wykształcenie z rozwiązaniami podpatrzonymi u młodszych adeptów sztuki, przejął i włączył do swoich dzieł formy znamienne dla plastyki dojrzalego baroku, dzięki czemu zdołał utrzymać się na rynku przez długi okres pięciu dziesięcioleci.

Georg Zeller (ca 1638–1716) and the artistic milieu in which he worked in the light of parish registers

Summary

Georg Zeller is an artist known to scholars studying early modern sculpture in Silesia, but information about him does not go beyond the early period in his work. What can help to fill the existing gaps and introduce some order into the current information chaos are records from the Wrocław birth, marriage and death registers. Among the names of the sculptor given in the literature – Georg, Franz, Joseph – only the first one is correct. Zeller was born in 1638 in the Bavarian city of Ansbach. He settled in Wrocław shortly after finishing his professional education, around 1662, and initially worked for the Norbertine Monastery. As a consequence of this collaboration, he belonged to the Parish of St. Vincent. There, in 1667, he married Dorothea Knockner and baptised his sons: Sixtus (1668) and Johann Caspar (1670). Around mid-1673 he moved to the neighbouring Parish of St. Matthias, run by the Knights of the Cross with the Red Star, and settled near the auxiliary Church of St. Agnes. The year 1673 was marked by the baptism of his daughter Anna Rosina, who in 1701 married the sculptor Johann Frörix, and 1707 – by the death of Dorothea. In 1709 the widower married Maria Scholtze from Kąty Wrocławskie. Two years later the couple had a son, Franz Anton. The old artist died in 1716.

Both monasteries, together with the Jesuits and the Poor Clares, made up the biggest Catholic enclave in predominantly Lutheran Wrocław. Around 1700 similar enclaves functioned in the southern (Parishes of St. Dorothea and Corpus Christi), eastern (Dominican Monastery) and south-western part of the city (Reformanti Franciscan Monastery). These locations were attractive to artists because of the ongoing Baroquisation and construction of churches, as is evidenced by the presence of numerous sculptors making up the core of Wrocław's artistic milieu of Catholic denomination.

Throughout his life in Wrocław Zeller may have functioned as a non-guild artisan, taking advantage of a monastery artist's immunity. He often collaborated with numerous artists employed by the monks: carpenters, painters and sculptors, working on both monastic commissions and those outside monastic patronage, which he took on increasingly as time went by. He was one of those artists who carefully watched their competitors, modifying the formal language of his works. Combining his own, traditional education with solutions he observed in the work of younger artists, he adopted forms characteristic of mature Baroque art, as a result of which he was able to stay on the market for as long as five decades.